

Brændende sole og stjerneskibe

Af Michael Larsen, forfatter

Kort før jul var jorden seks timer fra at blive ramt af en 50 meter stor asteroide. Havde det nu været en komet, synlig for det menneskelige øje, og havde den passeret jorden for godt 3.000 år siden, hvordan var den da blevet opfattet? Som en gud? Ville man have trukket på skuldrene over fænomenet eller ville man have foreviget sceneriet? I sten?

Det er bl.a. spørgsmål som disse, der rejses og diskuteres i min seneste roman *Femte sol brænder*, der især trækker tråde tilbage til bronzealderen. De færreste vil formentlig overhovedet have hørt om episoden med asteroiden. Og de, der har, vil formentlig allerede have glemt det igen. Ligesom det sikkert er de færreste, der har hørt om Tagish Lake-meteoritten, der 200 ton tung 18. januar sidste år tidligt om morgenen gik ind i jordens atmosfære, fragmenteredes og haglede ned over et øde område af det nordlige British Columbia. Så stor er kloden trods alt og så tilfældigt er det selv i dag, hvad vi ser, hører og husker i det enorme udbud af information. Men efterhånden er de fleste vist alligevel klar over, at truslen fra rummet er helt reel. At vi kan blive ramt i morgen med en statistisk sandsynlighed, der er både ubehagelig og som var stort set ukendt for bare tyve år siden. At vi - som de seneste tal synes at antyde - er blevet ramt i hundredvis af gange inden for de sidste 10.000 år. At vi formentlig langt oftere end antaget er blevet ramt i den periode af oldtiden, hvor ingen kilder taler til os om det. Eller gør de?

Under mit arbejde med *Slangen i Sydney*, som kredsede om de samme ting, aflejreredes spørgsmålet om, hvorvidt og hvor godt disse nedslag i grunden var belyst historisk set. Kunne man finde spor af beretninger om fortidige nedslag i såvel skriftlige som ikke-skriftlige kilder? Også andre nedslag og i andre kilder end de allerede kendte? Hvor stor betydning kunne disse nedslag tænkes at have haft? Ikke alene fysisk og helt konkret men også i forhold til det menneskelige begrebsapparat og mytefortællingen gennem tiderne. Mangler der - også her - væsentlige kapitler i den menneskelige historie? Skal hele kapitler - også her - skrives om? Er det virkelig så enkelt, at gudebegrebet helt logisk er opstået - naturligvis i en symbiose med den menneskelige refleksion - som følge af noget, man har set på himlen? Er det sådan, at de myter som mennesket på et relativt sent tidspunkt har indskrevet og indlagt i stjernebillederne og andre kosmiske fænomener i virkeligheden langt tidligere opstod i og udsprang af de selvsamme syn på himmelhvælvet?

Femte sol brænder er vel i grunden en avanceret røverhistorie, som sat på spidsen måske alligevel kunne være virkelighed. Opsigtsvækkende arkæologiske fund kædes sammen med nye og kontroversielle teorier udklækket både i og uden for det arkæologiske miljø i en fiktiv ramme, og modsætningerne samles i bogens hovedperson, Alexandra Killis, der af samme og en lang række andre grunde er såvel egyptisk født som arkæolog og arkæoastronom.

Modsætningsforholdet mellem de to discipliner, arkæologi og arkæoastronomi, som er et af romanens bærende lag, diskuteres naturligvis indgående, og sammen med den ekstremt komplekse blanding af fakta og fiktion, skulle friktionerne gerne bidrage til at understrege den helt overordnede "sandhed", som romanen forsøger at udsige: nemlig hvor begrænset og vilkårlig vor verdensforståelse trods alle gode anstrengelser er og sikkert altid vil være, og i hvor høj grad sandheden om vor fortid er påvirket af den tid, hvori forestillingen om at finde den fødes.

Sammenblandingen af kendsgerninger og virkelige personer og et helt fiktivt miljø med et såre opdigtet persongalleri medførte også, at jeg valgte at forsyne bogen med en epilog, som jeg formoder er den primære årsag til den venlige henvendelse fra Arkæologisk Forum. I bogens efterskrift lanceres nemlig den teori, at den smukke helleristningssten fra Odsherred, Herrestrupstenen, skulle være intet mindre end en afbildning af en total solformørkelse, der fandt sted tidligt om morgenen 18. marts (juliansk tidsregning) 1596 f.Kr. (1), hvilket har endnu en dimension - der naturligvis kan være en tilfældighed - i og med at det ifølge gældende kronologi er nøjagtig på dette tidspunkt (år 1600 f.Kr.), at den nordiske klippekunst formeligt synes at eksplodere i figurative udfoldelser i nøjagtig de områder, der har været vidne til dette himmelske skue lige fra Sjælland i syd til Bohuslän i nord.

Illustration: © Michael Larsen

Da månen gled ind foran solen den tidlige morgen i Danmark for 3.600 år siden, stod ikke alene enkelte planeter men også de stærkest lysende stjerner tydeligt frem. Den hunde- eller hestelignende figur til venstre på stenen er stjernebilledet Perseus, gengivet i tro overensstemmelse med hvad man rent faktisk ser på nattehimmelen. Ovenover ses Cassiopeia brækket over i to figurer, og nedenfor Perseus ligger - markeret som en hvid skålgrube - selve formørkelsesøjeblikket i netop den position, hvor solen forsvandt bag månen i flere minutter.

På det øverste skib til venstre er stjernebilledet Lacerta (Firbenet) aftegnet som en korslignende figur. De skibslignende figurer midt på stenen er afbildninger af stjerner, der meget tydeligt danner skibslignende konturer på nattehimlen, når først man får brudt med de vante forestillinger om, hvordan stjernebillederne "skal" se ud. På denne måde er bl.a. Andromeda og de to øverste stjerner i Pegasus-firkanten indmejslet som det øverste skib. Det største skib på stenen umiddelbart nedenunder udgøres igen af stjerner fra bl.a. Andromeda og de to nederste stjerner i Pegasus-firkanten. Skibe umiddelbart ud for den formørkede sol udgøres af stjerner fra stjernebilledet Fisken, mens det nederste skib er dannet af stjerner fra Vandmanden. De øvrige skibe kan være lidt sværere at få øje på. Især de to øverste og mindre skibe kan volde problemer på grund af Mælkevejens lysende bånd, men også fordi stjernerne i disse skibe ikke er så lysstærke som i de øvrige. Orienterer man sig ved hjælp af ikke mindst Deneb, som udgør agterstavnen i det øverste skib til højre, vil man dog med lidt tålmodighed kunne finde begge skibe og indse, at de er logisk placeret i overensstemmelse med de stjerner, der faktisk er til stede.

Siden af stenen er særlig interessant. I midten står en figur, den storhådede mand, med sænkede arme og tre (tre!) strittende fingre. Fuldstændig i overensstemmelse med moderne udgaver af stjernebilledet Orion. Forestiller man sig et sværd eller en fallos formet af Orions trestjernede bælte (pegende i den rigtige retning), har man et fuldstændigt sammenfald med Orion-figuren, som den ser ud på nattehimlen med de slappe, hængende arme, selv om Orion ellers ofte afbildes med både løftede arme og våben. Til venstre for Orion ses et kommalignende tegn, som sandsynligvis er den lysstærke Sirius, og til højre for ham en dyrelignende figur med et v-svaj i ryggen som i stjernebilledet Tyren. Det gør det naturligvis ikke mindre spændende, at disse tre stjernebilleder var præcis de stjernebilleder, der efterfulgte solformørkelsen. Og at dette fænomen er nøjagtig det samme, som den svenske astronom Göran Henriksson mener at have påvist bl.a. på en svensk indristning ved Ekenberg i en skildring af selvsamme formørkelse (2). Kun stjernebilledet Tyren var over horisonten ved formørkelsen, så noget kunne tyde på, at kendskabet til stjernehimlen har været så godt, at man umiddelbart vidste, hvilke konstellationer der ville følge formørkelsen. Også planeter var synlige på himlen og er afbilledet på stenen som skålgruber. Forestiller man sig, at man står på den modsatte side af stenen og ser mod formørkelsen, vil man på stenens overside bemærke en lille klynge skåltegn yderst til venstre (Plejaderne) og seks indmejslede skålgruber modsvarende nøjagtig det antal himmellegemer, der var til stede på himlen (Mars var netop gået under horisonten). Når man ser bort fra yderligere et skib på en anden side af stenen, der ikke bliver forklaret i denne teori (fordi skibet i princippet kan illustrere hvad som helst på himlen) og planeternes indbyrdes placering, der ikke er fuldstændig sammenfaldende med computermodellens udgave af himmelhælvvet, er styrken ved Herrestrup-teorien - så fremt den er korrekt - at en hel og enkeltstående stens motivflade bliver forklaret uden brug af standardteorien om kult og riter, som man kan undre sig over, hvorfor nogensinde er blevet det centrale element i helleristningsforskningens forklaringsmodeller.

Denne teori, som opstod under arbejdet med romanen, er naturligvis kontroversiel. Ikke mindst for arkæologer, der stilistisk vurderer stenen til at være mindst 500 år yngre. Kontroversiel også fordi det sædvanligvis ikke er astronomiske optegnelser, arkæologer plejer at udlæse af budskabet i stenene. Og kontroversiel måske især fordi den dræner i det mindste denne sten fuldkommen for mytisk-religiøst indhold.

Men hvor kontroversielt er i grunden budskabet? Tanken bag, er den i og for sig helt oplagte og i grunden ganske uskyldige, at man her som alle andre steder, naturligvis har besiddet en stor astronomisk viden og har været levende optaget af himmelhvælvet. Og med tanke på den fremtrædende rolle, som skibet øjensynlig har haft i bronzealderfolkets verden, forekommer det at være en logisk følgeslutning, at man har kunnet navigere ved hjælp af stjernerne og dermed har haft et solidt kendskab til nattehimlen.

Men man befinder sig i en paradoksal situation, når man beskæftiger sig med disse ting. For mens intet i princippet synes at forhindre, at det forhistoriske menneske langt, langt tidligere endnu kan have haft og givet udtryk for en detaljeret og avanceret astronomisk forståelse, synes der at herske total forvirring om, hvornår "det punkt, hvor myte og videnskab forenes", som Giorgio De Santillana skriver i *Hamlet's Mill*, findes. Arkæologen Jonathan Lindström har så evig ret i, at for at kunne tale om afbildninger af himmelfænomener, må der "kræves en vis form for kompleksitet, før en identifikation kan siges at være overbevisende" (<http://www.ancient-astronomy.dk>), men når han læner sig så mageligt op ad "historisk kendte kulturer" for kun på den måde, mener han, kan man danne sig "en opfattelse af, hvad der normalt kan forventes at forekomme, og hvad der hører til undtagelserne", må han være ubekendt med eller bevidst fortrænge netop bøger som *Hamlet's Mill* eller astronomerne Victor Clube og Bill Napiers *The Cosmic Winter* eller Jane B. Sellers' *The Death of Gods in Ancient Egypt* for blot at nævne nogle få titler, der stiller alvorlige spørgsmålstejn ved mytefortolkningerne netop de steder, hvor Lindström mener at sagerne for længst er afklaret. For at gøre ondt værre har arkæologen J. Alexander MacGillivray for nylig udtalt til nyhedsbureauet AP, at de minoiske paladser efter hans mening i virkeligheden var store anlæg, der skulle bruges til at markere solens og stjernerne gang. MacGillivray afviser blankt den angivelige tyreakrobatik, som vist også alle nutidige tyrefægttere gør det, på den berømte freske fra Knossos og mener i stedet, at motivet forestiller fire stjernekonstellationer: Tyren, Perseus, Orion og Andromeda (Hvis der er hold i hans tese, er det måske i denne sammenhæng ikke uinteressant, at akrobatmotivet også kendes fra hellelisterne omend i en lidt anden udgave?).

Dagligt strømmer disse bulletiner om mulige astronomiske aftegninger fra alle egne af kloden og helt tilbage til de europæiske hulemalerier ud fra alverdens nyhedsbureauer, og det er efterhånden svært at få hold på, hvad der er rigtigt og hvad der er forkert, for arkæoastronomi er et felt, hvor det er uhyre svært at bevise påstandene. Clive Ruggles nævner i *Astronomy in Prehistoric Britain and Ireland* problemet med at sandsynliggøre det intentionelle og eksakte ved ellers generelt accepterede anlægs astronomiske dimension, og for så at gøre forvirringen total betoner han med bekymring det paradoks, at mens arkæoastronomerne nu viger tilbage for at klassificere enkeltstående sten (med hensyn til sigtelinier i forhold til bl.a. verdenshjørnerne) som astronomisk betydningsbærende, så er arkæologerne nu mere villige til at sætte stempel på.

Der er med andre ord forvirring og slet ingen enighed på området, og dette blev tydeliggjort for nogle år siden i det svenske tidsskrift *Populär Arkeologi* (nr. 4/96, 1/97, 2/97 og 3/97), hvor der fandt en ophedet diskussion sted, som nok var et studium værd. For her bragede den eksakte (kritikere vil sige det modsatte) og den humanistiske videnskab sammen, så det kunne mærkes. Astronomen Göran Henriksson kaldte arkæologernes arbejde for kvasi-videnskab, og omvendt vakte det bestyrtelse blandt de responderende arkæologer, at Henriksson med sine meget vidtgående teorier gjorde primitive bronzealderbønder til kyndige astronomer. Selv om det er meget let at se, at Henriksson med sin "øretæveindbydende" skråsikkerhed på "arkæologisk territorium" virkede provokerende, burde det mane til en vis selvansagelse, at det var en skråsikkerhed, der ikke - i beskrivelsen af visse forhold - kan virke arkæologien helt fremmed. I talrige udgivelser med Nationalmuseets blå stempel - senest i *Nyt fra Nationalmuseet* nr. 90 (2001) - postuleres et overblik over og en forståelig sammenhæng i bronzealderverdenens trosforestillinger og verdensopfattelse, der i mine øjne på det nærmeste vildleder lægfolk med de indbyggede forsikringer om på hvor solidt et grundlag tesen bygger. Pladsen her tillader ikke en gennemgribende kritik af den mere eller mindre etablerede teori om bronzealderens soldyrkelsesreligion og de dertil angiveligt knyttede riter, men for blot at belyse nogle af de mange alvorlige mangler og svage punkter kunne man spørge: forekommer det rimeligt, at et folk, der ifølge konventionel arkæologi forgudede solen og intenst fulgte og skildrede dens færden, ikke skulle have efterladt sig ét eneste vidnesbyrd om, at det også om natten holdt øje med himmelhvælvet, og virker det ikke decideret selvmodsigende, at det samme folk slet ikke figurativt skulle have udtrykt sig om den dag, da solen forsvandt i flere minutter, hvor det blev koldt og helt stille, og hvor mystiske stjernefigurer, som man ellers altid kun så om natten, trådte frem på himlen og ikke færre end fire planeter glimtede i solens nærhed?

Jeg er hverken astronom eller helleristningseksperter, men jeg kan ikke frasige mig et suk af befrielse over at opleve en repræsentant fra en anden faggren sætte ord på den frustration, som jeg tror deles af mange i forbindelse med arkæologers inflatoriske brug af ord som "kult" og "rituelle optrin". Lad mig her understrege at frustrationen jo netop kun opstår, fordi man er arkæologisk interesseret og nærer den største respekt for det i øvrigt ellers uhyre grundige arbejde, der er arkæologiens særkende og som ofte er ledsaget af tankevækkende og solide analyser. Sprogbrugen, som desværre er både international og sikkert uudryddelig, kommer - utilsigtet? - til at signalere en distance, som for udenforstående synes (at ville?) simplificere et måske både avanceret og overordentlig komplekst trossystem i urimelig grad, og det skal vel ikke lægges vore forfædre til last, at *vi* endnu ikke efter hundrede års forskning har fattet, hvad det er, de mener. Er det i forhold til offentligheden ikke mere ærligt at tie om eller - bedre endnu - at understrege uvisheden frem for at formumme tingene i denne faglige jargon, der primært synes at være et værn mod spørgsmål til de mange blinde pletter? Oven i købet ser det (*Nyt* nr. 90) ud, som om en uheldig bi-effekt kan være, at man medvirker til at cementere grundløse fordomme, når man skriver, at "... hellige danse eller processioner, der udspandt sig til solens ære, formentlig med det formål at få døgnnet og året til at forløbe på den ønskede måde, for eksempel at få foråret til at komme"? Har vi noget belæg for, at en datidig overtro skulle være så

stor, at man tvivlede på noget som elementært som årets sædvanlige gang? Et folk, der formentlig havde fået generationers opsparede og detaljerede visdom om årets cyklus overleveret? Er dette andet end en moderne konvention? En karakteristik af den moderne storbykulturs bevidsthed, der ikke længere kender overleveringens kraft men på fjorten dage kan glemme, at en komet ramte jorden?

Det er oplagt, at implikationerne af stjerneskibsteorien og lignende alternative teorier kan være enorme. Hvis de skibe, der sejler os i møde på hellefladerne så godt som altid indmejslet uden markering af nogen vandlinie, ofte førerløse og i langt de fleste tilfælde med ledsagemotiver, der kun med udstrakt brug af fantasiens kraft kan være afbildninger af "kultiske processionsoptog", i virkeligheden er indmejslinger af begivenheder på nattehvelvet, så er det i det mindste hele *tydningssystemet* af helleristninger, der gennemgribende skal revideres, og uagtet at tro og viden utvivlsomt er vævet tæt sammen i det samlede kosmologiske billede, så er det måske ikke religionens *indhold*, man i første omgang skal lede efter men i højere grad det astronomiske *udtryk*. Det er altså med andre ord måske ikke primært mytiske aftryk, man ser på stenene, men naturalistiske, hvilket jo vil forrykke billedet af vore forfædres åndelige konstitution betragteligt. Man kan så kun håbe - hvad der også forekommer mest sandsynligt - at de fleste motiver knytter sig til spektakulære astronomiske begivenheder, der er mulige at efterspore og sandsynliggøre, for ellers kan bestræbelserne på at samle et større og mere overbevisende billede vise sig særdeles vanskeligt, ikke mindst fordi helleristningerne trods en lang række fællestræk ser ud til være præget af såvel lokal som regional egenart.

Det er også oplagt, at den helt afgørende lakmustest for teorien er et studium af nattehimlen uden forudfattede meninger og uden moderne konventioner strømmende i blodet. Det kan her ikke understreges nok, at der intet alternativ er til selv gentagne gange at studere en mørk stjernehimmel, hvis man seriøst vil efterprøve den. Et computerprogram kan forsyne én med et væld af nyttige oplysninger, men den kan kun vise det, vi er blevet enige om, vi ser, ikke hvad vi rent faktisk ser på nattehimlen. Som jo må være den optimale måde at afprøve bronzealdermenneskets oplevelse på.

Endelig er det naturligvis oplagt, at teorien kan være helt forkert.

Noter

1. Jeg har benyttet computerprogrammet Redshift 3, som er et kommercielt produkt. Men at pågældende solformørkelse vitterlig var total over Danmark ses også af den svenske astronom Göran Henrikssons undersøgelser (Ill. Videnskab nr. 6, juni 1994). Ingen ved jo præcis, hvor Herrestrupstenen har stået men formentlig et eller andet sted i Odsherred. Jeg har brugt koordinaterne for Kalundborg Flyveplads (55 42 N, 011 15 Ø). Med zoom indstillet til 10 og med objektlås på solen ses den totale solformørkelse.
2. Illustreret Videnskab nr. 6/94. Se i øvrigt Populär Arkeologi nr. 4/96, 1/97, 2/97 og 3/97.